

Kelemen Gábor

Az elgyökértelenedettek kötődésvágya

Jelinek Morton és Róheim Géza barátsága

Az alkoholizmust betegségként kezelő modern *alkobológia* atyjának tekintett *Jelinek Morton* abban az esztendőben (1890-ben) született New Yorkban, amikor Budapesten a magyar zsidó költő, Kiss József *A Hét* című hetilap elindításával lepte meg a hazai polgárságot. A haladó nyugati mintákat követő folyóirat nemcsak minőségével és friss tartalmával, hanem fennhézástól mentes stílusával is olyan szellemi erjedést indított el, melynek energiája a gazdaság, a művészet, a tudomány és technika legkülönbözőbb szféráit hozta lenyűgöző, immár világszínvonalú eredményeket produkáló mozgásba. Ez a dátum a most már nem csupán monarchiabeli, hanem a tudatosan *magyarrá váló* zsidóság színre lépésének időpontja (1). A magyar zsidóság az Osztrák–Magyar Monarchia gyermeke. Az 1890-es évtizedre a kiegyezés álma, Magyarország Európába bevitelének esélye elérhetőnek látszott. A *kiegyezés* és az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánító *1867-es emancipációs törvényt* követő évtizedek példátlanul nagy léptékű fejlődése – s mindenekelőtt a haza megalapításának ezeréves évfordulója ünneplésére készülő Magyarország – további üzleti és kulturális fellendülés lehetőségét kínálta. Morton apja, jó fél évtizedes New York-i megkapaszkodási kísérletezés után, rábeszélte Amerika-szerte ismert énekesnő feleségét a repatriálásra. Ami Marcellnek a hazatérést, az nejeének a kivándorlást jelentette. Az „Amerika pacstirtájá”-nak (2) nevezett Marcella Lindh-t (eredeti nevén Rose Jacobson), Marcell Jelineket és fiúkat, Mortont Budapesten tárt karokkal várta a család itt élő része, mindenekelőtt Morton nagyapjának, Mórnak megözvegyült felesége, Johanna, továbbá Morton nagybátyjai Arthur, Henrik és Lajos, valamint az unokatestvérei, köztük a nála tíz évvel idősebb Aurél. A mérnök Marcell bekapcsolódott a *millenniumi földalatti vasút* építési munkálataiba. 1896-ban a család együtt látogathatta a májustól októberig tartó, több mint egy millió látogatót fogadó millenniumi ünneplés-

sorozat – gyermekek számára is látványos – helyszíneit és parádés rendezvényeit. A kiállítások egyik kuriózumának tekintették a Kárpát-medencében élő magyar nyelvterületek (a göcsejtől a matyón át a csángóig) és nemzetiségek népi építészét, falusi házait, lakáskultúráját 24 házban bemutató néprajzi falut. A néprajzi falu nemcsak a népcsoportjait tekintve sokszínű, ám társadalmilag és államilag osztatlan magyar nemzet eszményét hirdette, hanem azt is sejtette, hogy a falusi életmód egyes vonásaiban megőrizhette a magyarság történetének hajnalán folytatott életformát. Amíg a látványos néprajzi falu utcáin szüleikkel végigsétáló, más nemzetiséghez tartozó emberpalánták megtalálták és megcsodálhatták a maguk faluját, addig a nem népként, hanem individuumokként emancipálódott zsidó gyermekek nem leltek rá a sajátjukra. A népi falu annak az eredet iránti kíváncsiságnak a kielégítését ígerte, melyet Anonymus és Kézai Simon 1862-ben (újra) magyarra fordított gestái, s Arany János *Rege a csodaszarvasról* című, 1863-ban – a *Buda balála* betétdalaként – megjelent, képekkel illusztrált, széles körben olvasott és szavalt költeménye keltett fel a fiatal korosztályban. A millenniumi ünnepre készült el a „nagy mesemondó” Benedek Elek ötkötetes rendkívül népszerű *Magyar mese- és mondavilága*. Benedek 1884-ben zsidó nőt vett feleségül. Házasságuk a személyes magyar-zsidó együttélés lehetőségét példázta. A zsidó gyerekek többsége nemcsak a hun-magyar eredetmondát ismerte, hanem integrálódni vágyó szüleitől hallomást szerezhetett az első magyar nyelvű zsidó hitszónok, a pesti főrabbi Kohn Sámuelnek a magyarországi zsidók középkori történetéről szóló, 1864-ben megjelent könyvében vázolt, a magyarok és magyar zsidók együttélését a honfoglalás előtti időkre visszavezető kazárelméletéről (3). Az elmélet zsidó körökben széles körben közismertté vált, s éppen millenniumot megelőző, a *zsidó vallás törvényes recepcióját* hozó évben élte virágkorát a közbeszédben (4).

Róheim Géza, a pszichoanalitikus etnológia alapítója

Jellinek Morton, az alkoholológia atyja

A szabadságharcát elvesztő magyar nemzet (melynek harcosai közt szép számban voltak zsidók) ősi gyökereit a hun-magyar azonosság újrateremtett legendájában találta meg. Amíg a csodaszarvas-monda a Meóti-tenger mocsaras vidékére helyezi a hun-magyar testvérség eredetét, addig a kazárelmélet szerint a magyarok egy zsidóvá vált kazár törzssel együtt menekültek el Meóti-parti házájukból nyugat felé. A néprajzi falut bejáró zsidó gyermekek mágikus fantáziája számára ezek a történetek adhattak impulzust ahhoz, hogy választ formáljanak a „honnan kerültem erre a világra?” kérdés megválaszolásához. A néprajzi falu, valamint a szász származású Herman Ottó által szervezett „ős-foglalkozások” (halászat, vadászat, állattartás) bemutatató számos fiatal számára nyújtott pályaválasztást meghatározó, egész életre szóló élményt (5).

A magyar őstörténetet fiatal felnőtt korában szenvedélyesen kutató Jellinek gyermek- és serdülőkoráról minimális adattal rendelkezünk, ellenben később a *pszichoanalitikus etnológia* (néptudomány) diszciplínáját megalapozó Róheim Géza beszélt az őt eredetkutatásra sarkalló személyes motívumokról. A következőket mondta erről a pszichoanalitikus Lóránd Sándornak hatvanéves születésnapján: „Abban az időben, amikor ötéves voltam, Budapesten a gyerekeknek azt mondták, hogy a gólya egy kosárban hozza a kisbabákat. A kosarakat a babá-

val leteszi a Duna vízére, akik ott úsznak, amíg a leendő anyák ki nem emelik őket. Ám a nagyapám egy további mozzanattal egészítette ki a történetet. Ő azt mondta, hogy a gólyák a Meóti-tengertől hozzák a csecsemőket. E tó vidékén üzték a magyarok mitikus ősei, a két testvér, Hunor és Magor a csodaszarvast. Így arra a kérdésre, hogy »honnan jön a baba?«, én egy antropológia irányába mutató választ kaptam” (6, XI. old.). Róheim születési éve (1891) a világ első skanzenjének felállításával esett egybe. A stockholmi szabadtéri néprajzi múzeum megnyitása után a skanzenépítés gyorsan divatba jött Európa szerte. A millenniumi skanzen nemcsak a magyar néprajz fellendülését, s európai véráramba kerülését biztosította, de a városlakó számára az ősi formákat megőrző népi építészet és életmód rekonstruálásával a „hajdan így éltek őseink” megpillantásának illuzórikus élményét is adta.

Az őstörténet, a török-magyar nyelvrokonság vizsgálatának legismertebb személyisége, a Közép-Ázsia sivatagjait bejáró, kalandozó tudós, Vámbéry Ármin példája azt mutatta, hogy egy magyar zsidó képes az anyanyelv és őshaza kutatás élére állni. A néprajzi falu egyik fő tervezője a Vámbéry-tanítvány, szintén zsidó Munkácsi Bernát volt. Munkácsi azonban később, a magyar nyelvnek a török nyelvcsaládba tartozását hirdető Vámbéryvel szemben a finnugor eredet terjesztőjévé vált, sőt – az ud-

1075 Budapest, Síp u. 12. Válassz esetén szíveskedj erre a száma hivatkozni

Kivonat
A Budapesti Zsidó Hitközség születési anyakönyvéből

A Budapesti Zsidó Hitközség O-II 1891-92 évi születési anyakönyvében a 354 oldalon, 2161 tételszám alatt a következő bejegyzés található:

Az újszülött neve: Roheim Géza

Héber neve:

Születési ideje: 1891.szeptember 12.

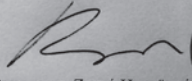
Helye: Bp V. Béla u. 5.

Szüleinek neve: Roheim Samu, kereskedő, Bezdán

Schulz Leontin, D-földvár

Jegyzet:

Budapest, 2017.július 13. napján.

BUDAPESTI ZSIDÓ HITKÖZSÉG
mint Anyakönyvi Hivatal

Főrabbi

Róheim Géza születési anyakönyvi kivonatának másolata

173 *W. Eremyaszovszkij*

A vőlegény **Az** **ara**

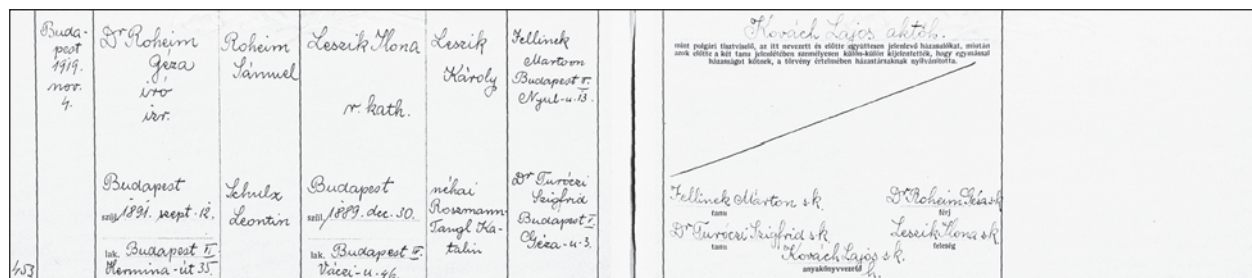
Neve	Éves kor	Állása	Anyja neve	Neve	Éves kor	Állása	Anyja neve
János József	24	szegény	Barabás Erzsébet	János József	24	szegény	Barabás Erzsébet
Miklós István	24	szegény	Barabás Erzsébet	Miklós István	24	szegény	Barabás Erzsébet
...

Róheim Géza szüleinek első házassága
1890. március 9.

murt népköltészet és manysi folklór tanulmányozása nyomán – ő mérte Vámbéry elméletére a döntő csapást. Az 1850-es évek elején nevét Wamberger Hermannról magyarosító, 1864-ben református hitre áttérő, majd 1868-ban egy rangos keresztény családba (melyben anyósa zsidó származású volt) beházasodó Vámbéry korábban járatlan integrációs modellt nyújtott az akadémia és egyetemi karrierre vágyó zsidók számára. Vámbéry érettségi bizonyítvány és egyetemi tanulmányok nélkül lett akadémikus és egyetemi tanár. Vele szemben Munkácsi, ugyan a vezetéknevét 21 éves korában Munkról magyarosította, de egykori mesterével ellentétben, soha nem fordított hátat zsidó vallásának. A már harmincévesen az MTA levelező tagjává választott Munkácsi, aki nemcsak egyetemi katedrához, de még középiskolai tanári álláshoz sem jutott, budapesti zsidó hitközségi iskolák tanfelügyelőjeként igen sokat tett annak érdekében, hogy a zsidó polgári iskolákban, középiskolákban és izraelita tanítóképzőkben megfelelő színvonalon folyjon a héber nyelv tanítása és az izraelita vallás alapjainak elsajátítása. A két nagy magyar zsidó nyelvtudós az akkulturáció két nagymértékben eltérő útját példázta. Az amerikai magyarként világra jövő Jellinek Morton születése idején (habár a család nevet nem váltott) az asszimiláció folyamata szinte befejezettek volt tekinthető. Nem úgy a Róheim családban.

A BARÁTSÁGKÖTÉST MEGELŐZŐ MOTÍVUMOK

Minthogy sem Jellinektől, sem Róheimtől nem maradt fenn autobiográfia, nem tudjuk, hogy a milleniumi ünnepség mit jelentett a gyermek Jellinek és Róheim számára. Ellenben a szintén pszichoanalitikussá vált kortársuk és közös ismerősük Alexander Ferenc 69 éves korában közreadta a saját életrajzát, amely a monarchia ikerfővárosában, Budapesten zajló, díszmagyarba öltözött előkelőségek paradés, ünnepélyes lovas felvonulásának leírásával kezdődik a következő-

Róheim Géza házassági bejegyzése. Jellinek a tanú, 1919

képpen: „Alapok: Nap – király – apa. 1896-ot írtunk. Öt éves voltam... a magyar királyság fennállásának ezeréves évfordulóját ünnepelte... Az Istenhez hasonló, az egész ország felett áldásosan uralkodó hús-vér királyt látni igazán ritka és különleges esemény. Az én szememben apám csak egy fokkal állt lejjebb a királynál a rangsorban” (7, 4. o.). A háromszáz oldalas könyvben zsidó származását egyetlen szóval sem említő Alexander bizonyára szülei vágyait és reményeit fogalmazta meg. A valóságban ugyanis Alexander Bernát, korának legkiválóbb magyar filozófusa, mivel nem tartozott a báróságra vagy nemesi rangra emelt zsidóság körébe, a felvonuláson nem lovagolhatott közvetlenül a király mögött, sőt még a közelében sem. (A lovas egyaránt volt a magyar „őstípus” és korabeli előkelő magyar ember eszményképe.) Szinte elképzelhetetlen, hogy a zsidóság asszimilációs törekvéseit és társadalmi kohézióját megerősítő millenniumi ünnepségsorozattól a Jellinek és Róheim család távol maradt volna. Ha Jellinek írt volna önéletrajzot, abból aligha marad ki az Európa első motorkocsis üzemű földalatti vasútjának megnyitása. I. Ferenc József magyar király, az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója 1896 májusában nemcsak megnyitotta, de végig is utazott a vonalon. A földalatti vasút építésében valamennyi Jellinek fivér kivette a részét. A millenniumi felvonulási sorban az 1890-ben haraszti előnévvel nemesi rangra emelkedett, udvari tanácsosi címet kapó Henrik és az akkor már több ízben országgyűlési képviselő Arthur – tisztségük-nél fogva a díszruhás előkelőségek közt foglalhattak helyet. Róheim Géza apja, a jelentős bank- és vállalati érdekeltségekkel rendelkező Samu, a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Rt. főrésztulajdonosa, akinek tevékenysége hozzájárult a magyar ipar és kereskedelem világszínvonalra emeléséhez, szintén számot tarthatott arra, hogy tekintélyes helyet foglalhasson el az ünnepi páholyban.

Jellinek a budapesti V. kerületi magyar királyi állami főgimnáziumba (8), Róheim pedig az evangélikus (1904-től a városligeti fasorba költözött) gimnáziumba járt.

Jellinek protestáns, Róheim izraelita hitoktatásban részesült. Nem tudjuk, hogy ismerték-e egymást ebben az időben; összeismerkedésük helyéről, barátságuk kezdetének idejéről nincs adatunk. Jellinek Róheimmel kötött barátságát megelőzte egy másik mély bajtársiasság, mely valószínűleg tízéves korában kezdődött. Jellinek Morton 1920-ban induló perének anyagaiban olvasható, hogy az 1920. június elején a Hunyady Sándor Royal Szállóban lévő lakhelyére menekülő, megszegyenült Mortont barátai beszéltek le az öngyilkosságról, s készítették fel az országból kiszökésre (9). Hunyady, a századforduló egyik legnépszerűbb írója, Bródy Sándor törvénytelen gyermeke, Jellinek gimnáziumi osztálytársa és barátja volt. Jellinekkel ellentétben, Hunyady nem fejezte be érettségivel a középiskolát. A baráti viszonyt a középiskola után is megtartották. Hunyady és Jellinek egyaránt eljártak az írók és hírlapírók *Otthon-körébe*, melynek Jellinek Aurél volt a háznagya. Jellinek későbbi illegális valutakereskedési ügyének 150 vesztese közül sokan az Otthon-kör látogatói közé tartoztak.

Nincs információnk arról, hogy Jellinek mikor és hogyan szembesült zsidó származásával. Az apját csak tízévesen megismerő Hunyady viszont lenyűgöző leírását adja a saját valóságra ébredésének. A következőket írja:

„Talán fél éve ismertem már apámat, amikor egy nagy, osztályközi verekedés után, összekarmolt arccal mentem haza az iskolából.

Nagyanyám megkérdezte:

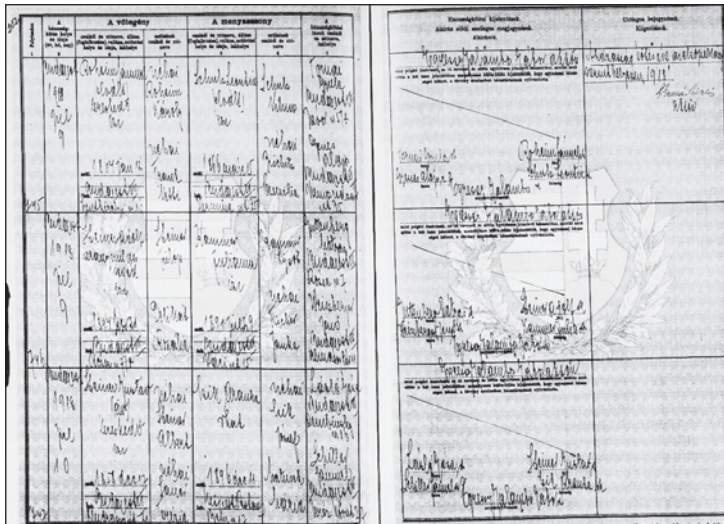
– Mit csináltál, te haszontalan?

Diadalmasan feleltem:

– Jól elraktuk a zsidókat!

...Az anyám arca azonban nagyon felhős lett. Nemcsak szomorú, hanem haragos... Hosszú csönd után, az anyám rám emelte tiszta, szürke szemét:

– Mindenképpen utálom a verekedést. A verekedés nem emberhez méltó dolog. Micsoda ostobaság olyanokat mondani, hogy megraktuk a zsidókat?!’

Róheim Géza szüleinek második házassága.
1918. július 9.

Mit gondolsz, olyan nagy hőstett megrakni a zsidókat... Azonkívül pedig nagyon nevetséges, ha éppen te mondd, hogy »megraktuk a zsidókat«, hiszen – te is zsidó vagy.

Ijedtemben kivettem a szalvétát a nyakamból és fölálltam az asztal mellől:

– Tessék?! Hogy tetszett mondani, mama? – kérdeztem, mintha nem jól hallottam volna.

– Te is zsidó vagy! – ismételte anyám komolyan.

Még mindig reménykedtem, hogy ez talán tréfa...” (10, 22–23. o.).

Hunyady és Jellinek nemcsak ugyanazon a napon születtek (1890. augusztus 15-én), de abban is közös a sorsuk, hogy a milleniumi ünnepségek előtti évben kerültek Budapestre: Hunyady Kolozsvárról, Jellinek pedig New Yorkból. 1901-től ugyanabba a gimnáziumba jártak. (A gimnázium akkoriban a négyéves elemi népiskola elvégzése után, nyolcosztályos volt.) Az 1900/1901. tanévet Morton még a Barcsay utcai főgimnáziumban járta. A budapesti V. kerületi magyar királyi állami főgimnázium II/b osztályának az 1901/1902. tanévben 63 tanulója volt. Ez a létszám meghaladta az 1885. évi XXX. törvények a középiskolákról 17. § előírását, mely szerint a középiskolák egy-egy osztályában 60 tanulóval rendszerint nem lehet több. A „jól elraktuk a zsidókat” kérkedő kijelentés elhangzásának idején az osztály diákjainak zöme, 38 diák izraelita volt. Velük szemben állt 25 keresztény (főként katolikusok; mindössze három református, köztük Hunyady és Jellinek) (11). Hunyady „osztályközi verekedésről” ír, a saját osztá-

lyában keresztény szempontból kedvezőtlenek voltak az erőviszonyok. A keresztény és zsidó egyetemi diákok közti összecsapások az 1900-ban alapított *kereszt mozgalom*, valamint a *Szent Imre Kör* által szervezett tüntetések révén váltak gyakorivá. A liberális diákok az egyház és állam szétválasztásának folyamatát – mely az állami anyakönyvezés bevezetésével nagyot mozdult előre –, a katolikus jelképek eltávolításával, az oktatási intézményekben is szerették volna teljessé tenni. A szervezett katolikus diákság viszont ragaszkodott a fészületek állami oktatási intézményekben való kifüggesztéséhez, s a kereszt levételét keresztgyaláásnak tekintették. A „kereszt-akciók” során a Szent Imre Kör tagjai keresztet helyeztek el az oktatási intézményekben, a szekularizáció hívei pedig leszedték azokat. A kölcsönös ütlegetléssé fajuló cselekmények a közép- és elemi iskolára is eszkalálódtak.

A két református vallású, ám zsidó származású fiú egymásra találása az osztályban szinte előre látható volt. A serdülőkor a nagy, életre szóló barátságok kibontakozásának egyik kitüntetett időszaka. A barátság az önfogadás, a nyíltság és őszinteség közege, melynek érzelmi terében a titkokat meg lehet osztani és ki lehet cserélni. A kamaszkor az identitásfejlődés és intimitás-igény felerősödésének ideje, amikor egyaránt megnő az alterego és a csoportba való befogadás iránti igény. A serdülőnek rá kell találnia azokra az eszmékre, melyekben hinni tud, s melyek irányt mutatnak arra, hogy mivé váljon. Ehhez szükség van jelentős barátokra és oda-tartozás-érzést nyújtó, tájékozódást segítő közönségre, melyben ki lehet mutatni az önzetlenség, hűség és önfeláldozás erényeit.

Nem véletlen, hogy a magyar ifjúsági irodalom gyöngyszeme, *A Pál utcai fiúk* 1906-ban, a kamaszok körében elburjánzó „zsidóverések” időszakában készült el. „Nem tudom elképzelni – írja Heller Ágnes –, hogy Molnár Ferenc ilyen halhatatlan remekművet írhatott volna, ha még kisdíák korában nem élte és szenvedte volna végig a magyar zsidó fiú hazával való azonosulásának konfliktusait, és az asszimiláció korszakának dilemmáit” (12, 163. o.). Heller észreveszi, hogy a regényben Molnár Ferenc „zsidótlanítja” a szereplőket, elfedve a két szélsőséges magatartási formát tanúsító – a legszimpatikusabb és legellenzenvesebb – alakok zsidó származását. Ezzel, növelve a regény művészi kvalitását, „a kisdíákok történetét az író egy olyan univerzális/egzisztenciális síkra emelte, ahol minden konfliktus mitologizálódik”, teszi hozzá Heller, majd így

folytatja: a regény „történetében minden nép minden fia újraéli és újragondolja a becsületről, a hűségről, a barátságról, az igazságról alkotott első, homályos, de erős érzéseit” (12, 165. o.). Molnár rendkívül sikeresen keretezte át korának vallásháborúvá torzult, kamasz csoportok közti vetélkedését, s terelte vissza azt a lovagiasság és sportszerűség jegyében folyó viadal illetve erőpróba mitologikus foglalatába.

Hunyady és Jelinek számára a gimnázium valószínűleg nem kínált megfelelő eszközöket az ellentétes lojalitáskövetelményekből adódó ambivalencia kezelésére és a bátorság, hazafiasság, hűség, tisztesség, áldozatvállalás lelki és élményközösségben való megélésére, így idővel mindketten magántanulónaként folytatták a tanulmányukat. Hunyady a félzsídó eredetére való ráeszmélése utáni időről a következőket írja: „Ezek után nem tudtam, hogy viselkedjem az iskolában... Az hittem, hogy csalok vagy árulást követek el, ha nem magyarázom meg társaimnak származásom különösségét. Viszont mégsem tehettem semmit. Hiszen tapintatlan, sőt kínos lett volna beszélni azokról a dolgokról, amelyek körülöttem voltak, és amelyekről végeredményben én magam sem tudtam pontosan, hogy micso-dák. Egyelőre tehát hallgattam” 10, 25–26. o.). Noha nincs rá adat, gyanítható, hogy a titkot végül azzal a barátjával, Jelinekkel osztotta meg, aki – lévén hasonló szituációban – leginkább képes volt beleélni magát Hunyady helyzetébe. 1906-ban meghalt Hunyady édesanyja, s a fiú nevelésének problémája anyagi kérdéssé vált. A szeszélyes és megbízhatatlan Bródy magához vette a fiát, s bevezette az Otthon-kör kártyázó és más asztali szerencsejátékokat űző, dzsentroid szórakozási mintákat követő, a zsidó gyökerektől elidegenítő bohém világába. Az Otthon-kör, nevével ellentétben, természetesen nem volt valódi otthon, főként nem a kamaszkor válságait átélő, hányatott sorsúvá vált Hunyady számára. Arról nincs adatunk, hogy Jelinek is vele tartott-e ebben az időben, amit bizonyára könnyen megtehetett, hiszen a nagybátyja volt az Otthon-kör igazgatója. Hunyadyt az apja 18 éves korában Kolozsvárra, míg Jelineket a szülei Berlinbe küldték. Útjaik majd több mint egy évtizeddel később kereszteződnek újra az illegális valutakereskedési ügy kapcsán. Hunyady annak az otthontalan, talajvesztett, mindenhol csak vendég, mindig útra kész világfinak volt korai példánya, aki

Ungarische psychoanalytische Vereinigung (Freud-Verein).

Ungar. Ortsgruppe der Internationalen psychoanalytischen Vereinigung.

Die Ungarische psychoanalytische Vereinigung hat ihre infolge des Kriegszustandes eingestellte Tätigkeit mit der am 17. März 1918 abgehaltenen Jahresversammlung wieder aufgenommen. Der Vorstand wurde wiedergewählt, Dr. G. Szilágyi zum neuen Kontrollor bestellt und auf Antrag des Vorsitzenden der Beschluß gefaßt, daß die Vereinigung zu Ehren des Begründers der Psychoanalyse fortan auch den Untertitel „Freud-Verein“ führen wird. Elf Mitglieder wurden gewählt.

Gegenwärtige Mitgliederliste (31. Dezember 1918):

- M. Dick, Budapest, VII. Erzsébet-körut 14.
Dr. M. Eisner, Szeged, Dugonics-tér 11.
Dr. A. Fazekas, Budapest, IX. Üllői-ut 89.
Dr. B. von Felszeghy, Budapest, Ministerpräsidium (Nemzeti palota).
Dr. S. Ferenczi, Budapest, VII. Erzsébet-körut 45 (Vorsitzender).
Dr. A. Freund von Tószeg, Budapest, VI. Liszt Ferencz-tér 6.
Dr. J. Hárnik, Budapest, VIII. Rákóczi-tér 13.
Dr. I. Hollós, Chefarzt der staatl. Irrenanstalt Nagyszoben, Budapest, Nagykorona-utca 16.
H. Ignotus-Weigelsberg, Budapest, II. Margit-körut 64/a.
Dr. M. Jelinek, Budapest, II. Csalogány-utca 50.
Prof. Dr. E. Jones, London (Ehrenmitglied).
Dr. L. Lévy, Budapest, V. Szalay-utca 3.
Dr. S. Pfeifer, Budapest, I. Nyárs-utca 3.
Dr. A. Radó, Budapest, IX. Ferencz-körut 14 (Sekretär).
Frau Dr. E. Révész, Budapest, VIII. Vas-utca 15/b.
Dr. G. Róheim, Budapest, VI. Hermina-ut 36/a.
Dr. G. Szilágyi, Budapest, VII. Damjanich-utca 28.
Prof. Dr. J. Varga, Budapest, VIII. Sándor-tér 4.
Dr. A. Varjas, Budapest, I. Gellérthegy-utca 45.

Vorsitzender: Dr. Ferenczi.

Sekretär: Dr. Radó.

Es wurden seit Mai 1918 folgende wissenschaftliche Sitzungen abgehalten:

1. am 5. Mai: Dr. Ferenczi: Über hysterische Materialisationsphänomene;
2. am 9. Juni: Dr. G. Róheim: Ethnologische Beiträge zur Frage der Endogamie;
3. am 28. November: Kasuistische Mitteilungen;
4. am 11. Dezember: Dr. Ferenczi: Beiträge zur psychoanalyt. Technik;
5. am 27. Dezember: Dr. A. Varjas: Zur Psychoanalyse des Nationalgeföhles.

Auf Einladung des ungarischen „Freud-Vereines“ wurde der V. internationale psychoanalytische Kongreß am 28./29. September in Budapest abgehalten.

A Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagnévsora 1918

1925 és 1933 között Kosztolányi *Esti Kornél*jében, majd 1957-ben Jack Kerouac *Az úton* című regényének Dean Moriartyjében kelt életre. A világ korabeli kulturális fővárosába, Berlinbe készülő Jelinek akkor még nem sejtette, hogy 1920-tól fogva tíz éven át maga is kénytelen lesz állandóan készen állni arra, hogy felszedje a sátorfáját, gyorsan felkerekedjen, és odébb álljon, mielőtt még valaki felismerné.

Hunyady 1940 tavaszán látogató útra Amerikába utazott. Nem tudjuk, hogy az ott töltött tíz hét alatt találkozott-e Jelinekkel. Amennyiben igen, lojalitásból nem írhatott róla, hiszen, ha nem tartja titokban a találkozást, akkor ezzel az abban az időben már a világhírnév felé elindult Jelinek múltjára

nak leleplezését kockáztatta volna. Hunyady hallgatott, Jellinek nevét soha nem említi az írásaiban.

Róheim egyetlen gyermekkori barátjáról tudunk, a nála jó három évvel idősebb Spitz Árpád Renéről. Spitz Bécsben született (ugyanabban az épületben, ahol Sigmund Freud az első rendelőjét nyitotta), de gyermek- és ifjúkorát Budapesten töltötte. Róheimmel, aki akkor még csak ötéves volt, a millennium évében ismerkedett meg. Mindketten már kisiskolás kortól fogva sokat olvastak. Barátkozásuk könyvek cseréjével indult. Spitz ismertette meg Róheimet Seherezádé történeteivel, *Az Ezeregyéjszaka meséivel*, s keltette fel érdeklődését a különböző népek szokásai és a folklór iránt. Mindkettőjük fantáziáját megmozgatták a mitologikus hajós, Szindbád kalandjai és utazásai (13). A növekvő közönségigény kielégítésére abban az időben az *Ezeregyéjszaka*nak már legalább hatféle magyar nyelvű átirása forgott közkezen. A mű német nyelvterületen is igen népszerű volt. 1911–1925 közt aztán Szindbád a budapesti utcák kalandor „hajósaként” Krúdy Gyula novelláiban és regényeiben kelt új életre. A Budapesten 1910-ben orvosi képesítést szerző Spitz Ferenczi Sándor hatására kezdett el érdeklődni a pszichoanalízis iránt. 1910-től, elsőként „didaktikus”, vagyis tanulmányi célú analízisbe vágott bele Freudnál. (Azelőtt az analízis mindig terápiás célt foglalt magában, ettől fogva viszont a tanulmányi analízis a kiképzés kulcselemévé vált.) (14) Róheim, bizonyára nem függetlenül barátja ténykedésétől, éppen ebben az időben fogott hozzá a pszichoanalízis tanulmányozásához. Freud akkoriban az első olyan művének, a *Totem és tabu* című, 1913-ban megjelent könyvének megírásával küszködött, melyben a pszichoanalízist társadalmi és történelmi jelenségek magyarázatára alkalmazta. Az életművére 46 éves korában visszatekintő Róheim úgy vélte, éppen ez a kötet volt a saját szellemi fejlődését betetőző olvasmányélmény. A számára irányadó gyermek- és fiatalkori könyveket és szerzőket sorolva *Az utolsó mohikántól* kezdve Vámbéry, Tyler, Darwin és Frazer művein át jutott el Freudig. „A *Totem és tabu*: a rejtélyek valódi kulcsa. A holt anyag megelevenedik, az ismeretlenből tudás lesz. Nincs tovább. Freud és a pszichoanalízis minden más hatásnál többet jelent”, nyilatkozta Róheim (15, 11. o.). Spitz egy időben az esztétikai-filozófiai kérdéseket szociológiai szempontból is megvitató, Lukács György és Balázs Béla körül formálódott *Vasárnapi Kör* találkozóira is eljárt (16), ám Róheim ebben nem követte. A budapesti pszichoanalitikus iskola más alakjaihoz hasonlóan – az Ödipuszkomplexus mellett – Spitz és Róheim egyaránt kiemelten foglalkozott az anya-gyerekek kapcsolat

Spitz Árpád René, a kötődés-kutatás úttörője.
Róheim gyermekkori barátja

problematikájával. Spitz az anya közelségét, a vele való kontaktust, az anyai gondoskodást, törődést – kórházi kezelésük miatt – nélkülöző csecsemőknél kialakuló súlyos egészségügyi és fejlődési következményeket *hospitalizmus*nak nevezte. Vizsgálatával a csecsemőkutatás és a főemlősökre is kiterjedő, laboratóriumi körülmények közt végzett kötődéskutatás elindítójává vált. Róheim viszont, etnográfiai terepvizsgálatai alapján, arra az eredményre jutott, hogy az ember minden kultúrában, más élőlényekhez képest hosszú ideig önellátásra képtelenül jön a világra. A meghosszabbodott gyermekkorról pedig az anyától való elnyúló függést eredményez. Róheim „duális egység”-nek nevezte ezt az Ödipuszkomplexus előtt időszakot, melynek (a viszonylag korai nemi érés miatti) megbomlásából vezet le az emberi civilizáció kialakulását (17). Spitz ezt a civilizációelméletet egy sötétben magára maradt, rémült kisfiú kreatív erőfeszítéseként látta (13). Az amerikai Benjamin Kilborne viszont úgy véli, hogy „Róheim, mint számos más magyar, elhagyatottnak érzi magát”, talán ezért „foglalkozik az ember kötődéseivel, ragaszkodásával, az elválástól való félelmével, az anya-gyermek viszonytal” (18). Pontosabb volna az akkulturálódó magyar zsidókra szűkíteni Kilborne megállapítását. Magyarországon az I. világháború után növekvő antiszemitizmus közepette Spitz és Róheim egyre inkább anya-gyermek kapcsolatra irányuló munkásságában közös elem az, hogy egyikük sem magát a kapcsolatot, a kötődést, hanem annak hiányát, illetve megbomlását kutatja.

Róheim és Spitz ugyanabban az évben, de egy-

mástól függetlenül, 1938-ban érkezett Amerikába. Spitz 21 évvel élte túl egykori barátját. Nem tudjuk, hogy részt vett-e Róheim – kérésére zsidó szertartás szerint végzett – temetésén New Yorkban, melyen, óhaja szerint, a koporsót magyar nemzeti színű lobogó takarta (az őt temető Raphael Patai szájából a sírbeszéd végén magyar szavak is elhangzottak), mindenesetre, ahogy Róheim tanítványa, a nevét Georges Devereux-ra franciásító Dobó György, úgy ő is nekrológban emlékezett meg róla (13, 19).

A BARÁTSÁG VIRÁGKORA

A nagy barátságnak mindkét oldalon megvolt az előkészülete: Jellinek esetében a Hunyadyval, Róheim esetében pedig a Spitzzel való bizalmas kapcsolatban. Mindkét barátkozás az 'elfogadom-e magamat annak, aminek születtem' kérdése körül forgott. Hunyady és Jellinek közös problémája az volt, hogy mit kezdjenek az iskoláskorban felismert születési titkukkal, tudniillik saját félzsidósággal egy olyan homogén nemzeti identitásterror felé haladó társadalomban, mely egyre kevésbé tűri az etnikai, nemzeti szempontból kétlaki azonosságot. Spitz és Róheim viszont azzal a problémával nézett szembe, hogy miképpen létezhet valaki zsidóként a korabeli Magyarországon. Hunyady útja a magyar dzsentrivilágba, Spitzé pedig a felvilágosodás univerzálisnak tekintett értékeire építő hagyományos kozmopolitizmus felé vitt. Az egyistenhit és a kiválasztott nép tudatával élő, ötezer éves ortodox zsidó tradícióból való kiszakadáshoz az 1911-ben egymásra találó Jellinek és Róheim a magyarság mitológiájában való elmerülésben találta meg az utat. A magyar mitológia megújítása – a magyar pogány ősvallás újralfedezése révén – nemcsak a magyar birodalmi gondolat és a magyar kultúra küldetésének ideálja miatt volt tettvágyra sarkalló, hanem a többitenhit, illetve a kettős vagy több nemzeti identitás magyar eredetmondában való rekonstruálása miatt is. A tét tehát nem volt kevesebb, mint a nemzeti sorskérdés magasztos ügyéhez – a nemzetet kultúrák és vallások értékemelő ötvözetének tekintve – hozzászólni.

A gimnázium elvégzése után a Bunky becenévre hallgató Jellinek Mortont az édesapja a berlini műszaki főiskolára küldte felsőfokú tanulmányokat folytatni, mert azt szerette volna, ha fia továbbviszi a család tekintélyes közlekedésipari üzletét. Morton nagyapja, Mór a magyar kapitalizmust megteremtő zsidó polgári generáció egyik jelentős alakja volt. Jellinek Mór a budapesti közúti ló-vaspálya alapí-

tójaként forradalmasította a főváros közlekedését. Az első magyar biztosítótársulat társalapítójaként pedig a hazai ipar fejlődésének egyik nélkülözhetetlen garanciáját teremtette meg (20). Morton azonban nem érzett elhivatottságot a gazdálkodás és közlekedésipari pálya iránt. Apja jóváhagyásával 1910 tavaszától már a berlini Friedrich Wilhelm (mai nevén) Humboldt Egyetem filozófia karára járt. Ugyanide járt Róheim is, aki 1909-ben letett érettségi vizsgája után először a budapesti egyetem földrajz szakára iratkozott, ahol folklorisztikai tárgyakat és fizikai antropológiát, valamint finnugor nyelvészetet is hallgathatott. Budapesten, sőt a Kárpát-medencében akkor még nem létezett sem önálló néprajz (folklorisztika vagy etnológia) szak, sem tanszék, valószínűleg emiatt ment tovább Berlinbe, majd Lipcsébe, ahol az etnográfia előbbre tartott az önálló egyetemi diszciplínává válás útján. Róheim fakeskedő apja arra vágyott, hogy a fia gazdálkodjon, továbbvigye a család kereskedelmi vállalkozását. Gézát azonban, ahogy anyai ágú ősét, Bischitz Salamont, a sárbogárdi hitközösség Prágából menekült első rabbiját jobban érdekelte az igazság kutatása. A különbség az volt, hogy Géza nem Isten igazságát, hanem a vallást felváltó tudomány egyetemes igazságait kereste. Bischitz rabbi leszármazottjai közt többen futottak be bámulatos s ugyanakkor asszimilációba (névcseré, kikeresztelkedés, vegyes házasság) torkolló karriert. Közéjük tartozik a Népszövetség egykori magyar képviselője, Hevesy Pál s öccse, a Nobel-díjas vegyész, György is (21).

Jellinek Morton is büszkélkedhetett neves rabbi felmenővel. Egyik ükapja, a halachikus és haggadikus könyvet író Aron Bak, Köpcsen volt rabbi. A legnevesebb azonban nem ő, hanem Morton nagyapjának idősebb bátyja, Aron volt, akit a 19. század második felében nemcsak Bécs, de egész Közép-Európa legerőteljesebb zsidó hitszónokának tartottak (22). Aron gyermekei – köztük a neves jogtudós Georg s a Mercedes gépkocsik karosszériáját és motorját átalakító Emil – apjuk halála után rendre kitértek, és megkeresztelkedtek (8). Mór fiatalabb bátyja, az 1848-as októberi bécsi forradalomban való részvétele miatt kivégzett Hermann, keresztény nővel élt együtt. Morton apja és amerikai anyja, a csak művésznévén ismert Marcella Lindh igyekezett jó honpolgár lenni. Arról, hogy családi körben mit és hogyan beszéltek a önnön zsidóságukról, még csak közvetett adatunk sincs. Az a körülmény, hogy Jellinek Mór felesége, Johanna nagymama 1919-ben katolikus temetést kapott, s ezáltal visszamenőleg kereszténynek látszott, mindenesetre sokat elmond a család vallási másságot

feladó törekvéséről. Sem Morton, sem gazdasági könyveket publikáló nagybátyja, Henrik írásában nincs egyetlen utalás sem a család zsidó származására, illetve vallási hovatartozására. Jellinek apja odáig elment, hogy nyomdájával, a hazafias nevű Hunniával kiadta a már megjelenésekor, 1913-ban antiszemita hangot megütő *Új Nemzedék*et. A szerkesztője, Milotai István a következőt írta a bevezetőben: „oltalmazni fogjuk a magyar lélek uralmát a káros idegen szellemi és erkölcsi hatások beszívargásával szemben” (23). Az *Új Nemzedék*ben nemcsak Henrik, de Morton is publikált (24). Mindezek alapján elmondható, hogy a Jellinek család, különösen Morton nukleáris családja a hatalomhoz való asszimilációja során, megtagadva a zsidósággal való kulturális és történelmi gyökereit, teljesen feladta zsidó identitását és vallását.

Róheim Géza családja szintén hazafias erényeket ápolt. Ha nem így lett volna, aligha bérel villát éppen tőlük a Herminamezőn az 1918. október 31-én meggyilkolt Tisza István magyar miniszterelnök. A szűkebb Róheim család integrációja – dacára a feleség rokonságában található ellenkező példákra – nem kapcsolódott össze vallásváltással. Az egyke Géza szülei kétszer kötöttek házasságot, másodszer is egymással. Az első, 1890-ben kötött házasságot 1914-ben felbontották (25). Második egybekelésük dátuma 1918. július 9. (26). A házasulandó felek vallása végig izraelita maradt. Egyetlen fiuk viszont 1919. november 4-én a katolikus Leszik Ilonát vette feleségül. A tanúk egyike Jellinek Morton volt (27). Noha Géza sem akkor, sem később nem váltott vallást, megmaradt izraelitának, szülei erősen ellenezték ezt a vegyes házasságot. Fiúk „szakadár” lépésének megakadályozása érdekében a szülők újra összefogtak, s frigyre léptek. Az anyja kijelentette, hogy Ilonka nem lakhat az ő házában (28), s a fenyegetést éveken át betartotta.

Az 1911-ben Jellinek és Róheim neve egyaránt ott szerepel finn *Folklore Fellows* tagjegyzékében (29), melynek magyar osztálya abban az évben alakult. A folklórkutatók szövetsége azzal a céllal alakult Helsinkiben, hogy hozzáférhetővé tegye az egyes országok népköltési, néphit és népszokás anyagát. A következő évben, Róheim mellett, már Jellinek is a Magyar Néprajzi Társaság tagja (30). Berlinben mindketten részben ugyanazokat a neves előadókat hallgatják. A virchow-i antirasszista, progresszív liberális etnográfiai programmal rokonszenvező amerikanista mítoszkutató Paul Ehrenreich-től általános mitológiát, illetve összehasonlító néprajzot, Félix von Luschantól pedig etnológiát és antropológiát hallgattak. Luschan az empirikus módszerek, a mérés, a standardizáció, a taxonómia

és a statisztika etnográfiai alkalmazásának úttörője. Ő vezette be a kromatikus skálát a bőrszín mérésére. Róheim Edward Lehmann vallástörténeti előadásaira is eljárt.

Berlin nemcsak gazdag néprajzi forrásai (pl. az 1886-ban nyitott néprajzi múzeum), hanem a szabadabb életvitel, az ifjúság, a nők és férfiak közti közvetlenebb kommunikáció gyakorlása színtereinek (uszodák, sportélet, színházak, kávéházak, könyvtárak) és eszközeinek (sajtó, telefon, közlekedés) koncentrációja miatt is optimális ingereket nyújtó környezetnek tűnt az élménygyűjtésre. 1911 végétől Berlint Jellinek mégis Lipcsére cserélte fel, ahol elsősorban Karl Weule előadásait kezdte látogatni. 1911 és 1913 között Weule három kurzusát teljesítette. Róheim hamarosan csatlakozott hozzá (31). Weule volt az etnológia első német (rendkívüli) egyetemi tanára. 1901-ben úgy kapott katedrát, hogy munkaköréhez egyúttal a lipcsei etnográfiai múzeum igazgatóhelyettesi teendőinek ellátása is hozzátartozott. A katedraalapítás terén Magyarország négy évvel megelőzte Németországot. Herrmann Antal 1897-ben lett a kolozsvári egyetemen az etnográfia magántanára. Herrmann, mivel zsidó nőt vett feleségül, szülei kitagadták. „A tudományhoz fordultam elhagyatottságomban” – írja Herrmann a visszaemlékezéseiben (32, 14. o.). A lipcsei egyetem, egyedülálló módon, etnográfiai-őstörténeti diplomát nyújtott.

Weule mögött a korabeli német gyarmatokon szerzett etnográfiai terepmunka tapasztalatok álltak. Mesteréhez, Adolf Bastianhoz hasonlóan az emberiség „lelki egységének” és konstans „elemi eszméinek” tanát hirdette. Weule behatóan vizsgálta a minden nép „mélyrétegeiben” előforduló közös mentális aktivitások és kulturális vonásokat (pl. tűzrakás, droghasználat, igazságérzet). Azzal a nézetével, hogy a fehér ember nem rendelkezik a kultúra monopóliumával, s még a legszegényebb társadalmaktól is volna mit tanulnia, radikalizálta Bastian tanítását (33). E tantételek, ahogy ez későbbi munkásságukban nyomon követhető, mélyen bevéssztek Jellinek és Róheim tudatába. Minthogy Magyarországnak nem voltak gyarmatai, a két barát nem valamely Weule által „néprajzi aranybányának” nevezett kolóniára utazott, hanem Budapestre tért vissza gyűjtőmunkára. Jellinek és Róheim barátságát a néprajz iránti közös érdeklődés serkentette. Egyelőre beérték azzal, hogy a nagyváros világának bókászóiként, csupán a más kutatók magyarországi és rokon népek körében folytatott gyűjtőútjai során felhalmozott s egyre gyarapodó tárgyi (nyelvészeti, régészeti stb.) anyag feldolgozásába kapcsolódjanak be. A Volga vidéki

csuvasok és tatárok közötti folklórgyűjtő munkájából hazatért, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán dolgozó Mészáros Gyula tanítványaivá szegődtek. A közös munka gyümölcse az 1912-ben publikált *Csuvas népköltési gyűjtemény*. „Népmesém ezen összehasonlító feldolgozását jeles ifjú folklor-kutatóknak Róheim Géza úrnak köszönöm, aki fáradhatatlan szorgalommal, és a tudományos források alapos ismeretével értékessé tette e jelen gyűjteményt. Az állatmesék párhuzamait Jellinek Morton úr volt szíves a számomra összeállítani, aki a folklórenak ez utóbbi ágát műveli szép sikerrel”, írta Mészáros a könyv bevezetőjében (34, IX. o.).

Nyolc évvel később már nem az etnográfia, hanem két valutahamisítási ügy – az osztrák-magyar korona 1920-as illegális átcsempészése és felülbélyegzése a felbomló Monarchiának abba az utódállamában, ahol éppen a legkisebb az infláció, valamint az új csehszlovák valuta, a szokol hamisítási ügye – kapcsolta össze Jellinek és Mészáros nevét, habár nincs bizonyíték arra, hogy ezekben kooperáltak volna. Mindkét cselekmény a magyar területek elcsatolásával újonnan alakult utódállamok gazdaságának gyengítésére irányult. Noha a nagy sajtónyilvánosságot kapott, „450 milliós szélhámoság”-ként emlegetett „Jellinek-ügy”-ről szóló tudósítások zöme nem tesz említést Jellinek származásáról, akad kivétel. Egy napilap kész volt közölni a „zsidó fajnak hadat üzenő” Ébredő Magyarok Egyesületének azt a nyilatkozatát, melyben a zsidókat a háborún való meggazdagodással, „óriási háborús vagyonok gyűjtésével” kapcsolatos rágalmukat konkrétan „Jellinek Morton és fajrokonsága” címen fogalmazták meg (35). Mindamelllett az erőteljesen asszimilálódott Jellinek családdal szembeni antiszemita megnyilvánulás a 20. században, a vészkorszakon kívül, kivételes volt. Róheim Gézával ellentétben, egyetlen Jellinek neve sem szerepel a zsidó származású magyar írók műveinek 1944-ben történő szertartásos bezúzásához vezető hírhedt listán (36).

Még a háború kitörése előtt, 1914 tavaszán Róheim doktori vizsgát tett Budapesten földrajz fő tárgyból s a keleti népek története és angol filológia melléktárgyakból. 1917-ben, akkor már tucatnyi közlemény és egy könyv közreadása után, etnológiai magántanári képesítésért folyamodott a budapesti egyetem. Kérelmét nem támogatta a kari tanács. Ugyanebben az évben jelent meg Jellinek első könyve, a Hunnia nyomda által nyomott *A sari eredete*, melynek előszavában köszönetet mond barátjának: „Számos értékes utalást dr. Róheim Géza barátomnak köszönhetek, akinek ezen a helyen is legmelegebb baráti köszönetemet fejezem ki” (37).

Róheim közleményeiben ugyanettől az évtől fogva jelent meg a pszichoanalitikus nézőpont. A kötet elvileg alkalmas lehetett volna rehabilitációs értekezésre, ám Jellineknek a háború alatt – s aztán már később sem – se Németországban, se itthon nem sikerült doktorálnia. Negyvenéves korában induló amerikai pályafutása során valótlannul azt állította, hogy Lipcsében 1913-ban mester, majd 1936-ban tudományok doktora képesítést szerzett. Az igazság csak jóval halála után került nyilvánosságra. Jellinek könyve az ausztrál saruviseles történetét és funkcióját vizsgálja. Jellinek és Róheim egyaránt behatóan tanulmányozta és ismerte az ausztrál bennszülöttek szertartásairól, szokásairól, hitvilágáról szóló szakirodalmat. Róheim 1950-ben megjelent főműve, a *Psychoanalysis and anthropology* (38) ausztrál bennszülöttek kultúrájával foglalkozó terjedelmes fejezetének ugyanazok az alapvető forrásai (mindenekelőtt Baldwin Spencer és Francis Gillen), mint Jellinek könyvének.

A barátság elmélyülését mutatja a pszichoanalízis elmélete, valamint önismeretet, önreflexivitást ígérő gyakorlata iránti kíváncsiságuk egyidejű erőteljes élénkülése. Előbb Róheim, majd 1916-ban Jellinek is Ferenczi Sándorhoz kezdett pszichoanalízisbe járni. Jellinek megelőzően Freudnál jelentkezett, aki azonban nem vállalta (39, 148. o.). Róheim később Kovács Vilmánál folytatta tovább pszichoanalitikus kiképzését. Mindketten tagjai lettek a Magyar Pszichoanalitikai Egyesületnek (40). 1917 nyarán Ferenczi arról számol be Freudnak, hogy az általa kényszeres neurotikusnak nevezett, doktori vizsga előtt álló Jellinek a barátság tárgykörében jelentős felismerésre jutott. Ferenczi utal arra, amit Jellinektől halott az ausztrál törzsek csurungával (titkos, szent rítusokhoz használt tárgy) megpecsételt barátságáról, vérszövetségéről, s ennek homoszexuális jellegéről (39, 219. o.). Ezzel a témával lépett fel Jellinek, még hozzá közvetlenül Freud után, az 1918. szeptember 28–29-én Budapesten rendezett nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson. Az *Etnológiai adalékok a barátság pszichológiájához* címen tartott előadásának szövege sajnos elveszett, a tartalmáról csak Róheim összefoglalása alapján alkothatunk képet. A szövetségkötő szertartások esetében a vér vagy nyál az anyatej, a kötél pedig a köldökzsinór szimbóluma, illetve csökevénye, foglalja össze Róheim barátja mondanivalóját. Természetesen Róheim is előadással szerepelt a konferencián (41).

A háborúban kivérzett és akkoriban a spanyolnátha pusztításától is szenvedő Budapest várakozással nézett a pszichoanalitikus konferencia elé. Ekkor ragadta el spanyolnátha Jellinek unokatest-

vérét, a kivételesen nagy tehetségnek tartott, 1918. október 8-án elhunyt Gidát (42).

A konferencia előtt jelent meg magyarul Dick Manó kiadásában Freud *Totem és tabu. A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről* című könyve (43). A könyv és konferencia azt a reményt keltette, hogy a freudizmus nemcsak a szükségtelen neurotikus szenvedésre, hanem az emberiség alapvető problémáira – a tabuk keltette vágyakat és félelmeket szublimálására tanítva – kivezető utat képes nyújtani. Találón fogalmazta meg a bizakodást és kételyt a Ferenczi Sándorral barátkozó Krúdy Gyula. „Pár héttel ezelőtt azzal a betegséggel barátkoztam, amelyet spanyolnak neveznek Budapesten... Élvezetes órákon hallgattam barátomat (dr. F. S.-t) a *Totem-Tabu* című könyv nagyszerűségeiről... Én rabja vagyok náthának, háborúnak, minden kínszenvedésnek. Hogyan lehetne engem meggyógyítani a Totem-Tabuval, amikor csak egy rokonom van a világon, a fájdalom? A mai napon kezdődő kongresszus tán feleletet ad majd a szenvedők kérdéseire” (44, 575. o.).

Az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolása előtti politikai káosz maga alá temette a magyar-zsidó együttélés álmát. 1919-ben a zsidó vállalkozásnak minősített Tanácsköztársaság idején Róheim számára megcsillant az a remény, hogy beleszólást kaphat a hazai néprajz jövőjének formálásába, amit vállalt is volna. A bukás után, annak ellenére, hogy Róheim egész életében következetesen antimarxista volt (45), az igazoló bizottság úgy találta, hogy Róheim a Tanácsköztársaság alatt olyan elméleteket propagált, melyek a kommunizmus elveit pártolták, amiért eltávolították az állásából. Állami foglalkozáshoz Magyarországon soha többé nem jutott.

Ami az eszméhez konzisztensen ragaszkodó Róheim számára balsikert, az a zavarosban halászás izgalmát szinte kereső Jellinek számára felemelkedést hozott. Jellinek Wekerle Sándor miniszterelnök sajtófőnökének, Gonda Henrik miniszteri tanácsosnak lett a titkára, majd a román megszállás idején miniszterelnöki titkárrá nevezték ki. Ezt a pozícióját használta ki arra, hogy diplomáciai pecséttel ellátott táskájában nagy tételben vigyen ki az országból felülbélyegeztetni korona bankjegyeket, s azokért kemény valutát vásároljon. Ezzel egyrészt az utódországok gazdaságának okozott kárt, másrészt kihasználta az eltérő ütemű inflációból adódó árfolyam-különbséget. Jellinek az Unió Bank vezetőinek és nagyobb befektetőinek volt a strómanja. Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés után, a határok lezárása miatt, Jellinek nem tudta átváltani és visszahozni a szomszéd országokban rekedt koronát. A valutaspekuláció megbukott,

s ő maradt az egyedüli bűnbak, aki menekülésével s Magyarországot végleges elhagyásával meg sem próbált védekezni, s megbízói ellen vallani (20).

Jellinek és Róheim a menekülést megelőző évben nemcsak szoros kapcsolatban maradtak, de 1919-ben Géza és felesége, Ilona, ahogy Morton és felesége (akinek a nevét nem ismerjük) is, Jellinek apjának házában lakott. A Róheim házaspár Jellinek szökése után is – a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagnévsora szerint – legalább 1921 végéig élvezte Jellinek Marcell vendégszeretetét a II. kerületi Nyul-utca 13/a. házszám alatti házban (46, 522. o.).

A BARÁTSÁG SZÉTSZÁLAZÓDÁSA

Szökése után Jellinek tíz évre – az ellene kiadott nemzetközi körözés megszűntéig – „elnyelte a föld”. Bírósági ítéletre sosem került sor. Később, amikor álláspályázathoz vagy publikáláshoz kénytelen volt szakmai élettrajzot mellékelni, ezt az úrt öt-öt év afrikai és közép-amerikai biometrikusi tevékenység megjelölésével töltötte ki. Ennek az állításnak a tényyszerűségére nincs bizonyíték. Azt viszont tudjuk, hogy 1931-ig saját nevén, Berlinben tartott fent lakást. Feltehetően álneve(ke)t is viselt. Berlinben élő sógora útlevele éppen a szökését követően vészelt el (20). Róheim ezalatt pszichoanalízisből élt, miközben egyfajta szobatudósként a pszichoanalitikus megközelítést a néprajz területén alkalmazó művek sorát írta meg. Nézőpontja itthon nem talált követőkre, s ekkor még a nemzetközi folklórkutatás sem figyelte fel a munkásságára. A hazai és nemzetközi pszichoanalitikus közösségekben viszont írásai kedvező visszhangra találtak. A lélek és a társadalom szerkezetének azonosságából kiinduló, a neurózis és a kultúra egyazon mechanizmusai leírására törekvő monográfiáinak és tanulmányainak sora 1928-ra meghozta gyümölcsét. Róheim az őt mindenben kiszolgáló, fénykép- és filmfelvételek készítését is vállaló feleségével mintegy két és fél évig tartó kutatóútra indulhatott a primitív népek életének tanulmányozására. Az utazást a pszichoanalitikus görög hercegnő, Marie Bonaparte finanszírozta. A terepmunka célja nem az igazság elfogulatlan kutatása, hanem a freudizmus fő tételei, mindenekelőtt az Ödipusz-komplexus minden emberi népcsoportnál való jelenvalóságának igazolása volt. Az expedíció során mindketten maláriát kaptak, Ilonánál a szövődmények súlyosnak és marandónak bizonyultak (47). A kutatóútról Amerika érintésével tértek haza. Róheim Chicagóban és New Yorkban tartott előadásokat, ahonnan 1931.

április 4-én indult vissza Európába. Jellinek 1931. május 1-én kezdte meg működését biostatistikusként a worcesteri kórházban. Nincs adat arra, hogy ekkor találkoztak-e egymással. Mindenesetre az 1938-ban Amerikába emigráló Róheim éppen ebben a kórházban kap majd állást Jellinek munkatársaként.

Miközben Jellinek az 1930-as években biostatistikusként növekvő megbecsülést vívott ki magának Worcesterben, Róheim ausztráliai és új-guineai gyűjtőmunkája feldolgozásán alapuló tanulmányokat írt, főként angolul. *A csurunga népe* című, 1932-ben magyarul megjelent könyve József Attilára is hatással volt, aki költészetéhez Róheim egyéb *varázserővel* foglalkozó műveiből is ihletet merített (48). József Attila „nagyon szerette Róheimet. Elmondta, hogy amikor meglátogatta, azzal fogadta, hogy most már egészen nagy költőnek számít, és amikor ő szabadkozott, elhárította, Róheim nagyon határozottan rászólt: – Viselje el! – Szemmel láthatóan boldog volt ezzel”, írja a zsidó nagypolgári családból származó Vágó Márta, a költő egykori szerelme és múzsája (49, 241. o.).

Ausztria náci megszállása után a Róheim házaspár nyomban az angliai kivándorlás érdekében kezdett el lépéseket tenni, de az angol pszichoanalitikusok megtagadták tőlük a támogatást. Meg nem nevezett hathatós baráti segítség érkezett viszont Amerikából, melynek eredményeként Róheim 1938 őszén megkezdhette worcesteri pályafutását (50). Egy fennmaradt levél tanúsága szerint Róheimék ebédre – méghozzá gulyásra – voltak hivatalosak a Jellinek családnál, ami barátságuk újraéledését jelzi. (51). Am a kórházi munka nem volt Róheim ínyére, ezen a téren semmilyen korábbi tapasztalattal nem rendelkezett, s egészségügyi képzettsége sem volt. Miután adminisztratív hibát vétett, elvesztette az állását (52). Jellinek szinte egy kis magyar kolóniát gyűjtött maga köré Worcesterben. E csoportba tartozott a pszichiáter Angyal András, a könyvtáros Bánay György és a statisztikus Lengyel Béla, majd pedig Róheim is (53). Talán ez lett Jellinek veszte, amennyiben valaki kiszivárogtatta a magyarországi dicstelen múltjára vonatkozó információkat. Az indokot nem ismerjük, mindenesetre Jellineknek 1939-ben szintén távoznia kellett.

A kórházban együtt töltött hónapok alatt kiderülhetett, hogy 1920 óta mennyire távol kerültek egymástól. Jellinek még az 1920 szeptemberében megszavazott, hírhedt numerus clausus törvény előtt hagyta el Magyarországot. A törvény a zsidóságot „népfajként” határozta meg, s a felsőoktatásba felvett hallgatók számát a nemzetiségi arányoknak megfelelően szabta meg. A zsidók a történelem

során soha nem törekedtek faji tisztaságra, hanem csak vallási homogenitásra. A faji kérdés magyarországi politikai erőterbe kerülése kényszer-disszimilációs tendenciát hozott mozgásba. Róheim saját bőrén érezhette mint jelent, ahogy az addig csak a társadalomban élő negatív kulturális kódként működő zsidókép – az 1938 májusában életbe lépett első zsidótörvény után gyorsuló ütemben – az állam által is törvényesítetté válik. A zsidóság állam felé teljesített, addig jótékony hatású lojalitása mind inkább csődöt mondott. A keresztény Jellinek számára viszont nem önnön zsidó származása, hanem titkolt magyar patriotizmusának amerikai megélése jelentett érzelmi problémát. Ez a helyzet strukturálisan újratemtette Jellinek gyermekkori konfliktusát, azzal a különbséggel, hogy most nem a zsidó, hanem a magyar identitást látszott célszerűnek titkolnia. Magyarságukat tekintve mindketten gyökértelenekké váltak, de egészen másképp.

Róheim, miután világossá vált, hogy a néprajzi egyetemi karrier Amerikában nem valóságos lehetőség a számára, a pszichoanalízisen belül igyekszik egzisztenciát és pozíciót teremteni magának. Itt is „lefokozzák”, orvosi diploma híján a laikus analitikusok közé sorolják. Az igazán megértő amerikai elismerés nem a néprajz s nem is a pszichoanalízis, hanem a mitológiai kutatás területéről jön. A kultúrát a minden emberi közösségre jellemző elhúzódozó gyermekkorból levezető róheimi elmélet, mely figyelmen kívül hagyja, hogy a kultúrát nem gyerekek, hanem felnőttek teremtik, ugyan reduktív, viszont alkalmas arra, hogy a magát elidegenedettnek érző felnőttet visszavezesse a gyermekkor fejlődési tartalékaihoz. Ez a megközelítés megfogta a mitológiai kutató Joseph Campbellt, Róheim új amerikai barátját. Az álom személyes mítosz, a mítosz pedig személytelen álom; mindkettő szimbolikája az emberi lélek egyazon általános sajátosságából ered, hangoztatta Campbell Róheimre hivatkozva (54). Az ember kulturális meghatározottságát hirdető elméletekről, melyek Róheim szerint a rasszizmus alternatívájaként jöttek létre, az a véleménye, hogy azok hallgatólagosan tagadják az emberiség egységét, ráadásul nemcsak az emberiséggel, de az egyénnel sem tudnak mit kezdeni. Ez a freudi ortodoxiát megtartó szemlélete a szimplifikáló neuropszichoanalízis mai divatjához képest napjainkban is radikális (55).

Róheimmel ellentétben Jellinek 1920 után teljesen eltávolodott a pszichoanalízistől, annak csupán az üzleti modellje érdekelt, amit aztán megpróbált adaptálni az alkoholológia intézményrendszerének kiépítésében (2). Az 1939-ban mindkettőjüknél bekövetkező egzisztenciális krízis eltérő irányba viszi

őket. Róheim a pszichoanalízishez kötődik, páciensei álmainak mitológiai rétegét feltáró terápiával próbál tartós jövedelemhez jutni. Jellinek viszont néhány év leforgása alatt új diszciplínát teremt – a hamarosan róla elnevezett Jellinek-képlettel, Jellinek-görbével és jellineki tipológiával –, létrehozva a szcientista alkoholológia tudományos mítoszait. A bizonyítékokon alapuló orvoslás ezek egyikét sem erősítette meg. Róheim az etnográfát a pszichoanalitikus szemlélet alkalmazási terepének tekinti, a terepmunka számára szinte pszichoanalitikai turisztika, melynek során voltaképpen csak igazolja addigi tapasztalatait. Jellinek viszont éppen ellenkezőleg, az új felismerésre vezető etnográfiai résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazza az anonim alkoholisták vizsgálatában. Aztán megtorpan, mint aki megriad saját radikalizmusától.

Egyre fagy bennük az, ami közös, s egyre csökken az, amivel előnyösen kiegészíthetik egymást. Mind kevésbé találnak egymásban érzelmi, kötődési támaszt. Jellinek az alkoholtudomány első nemzetközi folyóiratának szerkesztőjeként megpróbálja bevonni Róheimet erre a területre, aki 1944-ben publikált is a lapban (56), ám ez az epizód folytatás nélkül marad.

A eliamu törzsben két férfi úgy pecsételi meg a barátságát, hogy mindketten eltöltenek egy éjszakát ugyanazzal a lánnyal, írta Róheim (15, 290. o.). A modern korban a barátok egyazon eszménnyel töltenek el számos nappalt és éjszakát. Így költözik két test egy lélekbe. A Jellinek-Róheim barátságot éltető eszmény, véleményem szerint, úgy múlt ki, hogy nem talált utat valamilyen hasonló erejű új, közösen osztott ideál felé. Ez önmagában nem baj. Mindketten küszködtek a más-más okból derékba tört karrier következményeivel, vette észre Ward Hajnal Judit, aki először látott megírásra váró témát kettejük barátságában (57). Az alkoholológiában az alapító atya pozíciójába emelkedő Jellinek egész életében rettegetett attól, hogy lelepleződik; kiderül, „meztelen a professzor”, akinek semmilyen diplomája sincs. A laikus analitikussá leminősített Róheimben pedig valószínűleg ott lappangott az egykézű családok tipikus félelme, a deklasszáció rémálma.

„Különös, hogy Róheim mindenütt idegenné vált, barátja, Jellinek pedig mindenütt otthon érezte magát”, írja Hárs György Péter (58). Magam azt hiszem, hogy Jellinek otthonossága mögött is ott lappang az idegenség. A holokauszt, melynek több rokonukhoz hasonlóan könnyen maguk is áldozatává válhattak volna, majd Izrael állam létrejötte, ami átalakította a zsidó származásúak identitásképzésének kereteit, valószínűleg olyan közös gondjuk

maradt, melyet megfelelően sem magukkal, sem egymással nem osztottak meg. Az emberiség hőstörténetét és mítoszait kutató Róheim és az alkoholológia tudományos mitológiáját megalkotó Jellinek képtelennek mutatkozott önmaga számára – akár visszatérést, akár „pusztából kivezetést” nyújtó – útjelzőként szolgáló egyéni, személyes jelentőségű mitológiát találni. Campbell szerint a modern ember jellegzetes szituációja, hogy egyre feljebb mászik azon a létrán, melyet rossz falnak támasztott. Így nem képes megpillantani a sors által kínált jobb lehetőségeit. Ha lenne bátorsága arra, hogy visszalépjön, akkor új irányt találhatna (59). A Jellinek-Róheim barátság története, véleményem szerint, paradigmaticusan mutatja meg a modernitás eme szituációját.

IRODALOM:

- 1 Kőbányai János: A Monarchia köldökzsinórján. *Múlt és Jövő*, 2011, 22(4), 45–72.
- 2 Kelemen Gábor, Márk Mónika: Jellinek revalued. *Drugs and Alcohol Today*, 2016. 16(4), 233–246.
- 3 Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon a legrégebb időktől a mohácsi vészig*, Budapest, Athanaeum, 1884.
- 4 Konrád Miklós: A zsidók magyar nemzete. *Századok*, 2016. 150(3), 631–665.
- 5 Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris, 2001.
- 6 Wilbur, George B., Muensterberger W. *Psychoanalysis and culture: Essays in honor of Géza Róheim*. New York, International University Press, 1951.
- 7 Alexander, Franz: *The Western Mind in Transition: An Eyewitness Story*. New York, Random House, 1960.
- 8 Kelemen Gábor, Márk Mónika: E. M. Jellinek elnémuló és elnémított transzgenerációs története. *Psychiatria Hungarica*, 2013. 28(4), 349–369.
- 9 Budapest Főváros Levéltára VII. 18. d - 1925 – 18460
- 10 Hunyady Sándor: *Coaládi album*. Budapest, Noran, 2001.
- 11 Budapest Főváros Levéltára VIII.35 – 1901.
- 12 Heller Árnés: *Az idegen*. Budapest, Múlt és Jövő, 1997.
- 13 Spitz, René Árpád: Géza Róheim – 1891–1953. *Psychoanalytic Quarterly*, 1953. 22, 324–327
- 14 Spitz, René Árpád: *A genetic field theory of ego formation*. New York: International University Press, 1959.
- 15 Verebélyi Kincső (szerk.): *Róheim Géza: Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest, Gondolat, 1984.
- 16 Békés Vera: Tudásszociológiai olvasatban. *BUKSZ* 2006. 18(1), 3–12.
- 17 Tóth László: *Róheim Géza*. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- 18 Hárs György Péter: *Urbs Liberique Múlt és Jövő*. 1993. 4(2), 39–48.

- 19 Devereux, Georges: Géza Róheim 1891-1953. *American Anthropologist*, 1953. 55(3), 420.
- 20 Kelemen Gábor, Márk Mónika: E. M. Jellinek, a „szabaddon lebegő” alkohológus, *Psychiatria Hungarica*, 2012. 27(5), 304–319.
- 21 Gergely Anna: Adalékok Hevesy György családtörténetéhez. *Fizikai Szemle*, 1999, XLIX(7), 267–269.
- 22 Kempster, Klaus: *Die Jellineks 1820-1955*. Düsseldorf, Droste, 1998.
- 23 Az Új Nemzedék Szerkesztősége: Az Új Nemzedék közöséghez. *Új Nemzedék*, 1913, 1. (december 25), 1–3.
- 24 Jellinek Morton: A kínaiak és a háború. *Új Nemzedék*, 1917. március 18.
- 25 Budapesti Zsidó Hitközség, Szertartási osztály, 1888. december – 1890. szeptember közötti házassági bejegyzéseket. 89. (1890. március 9.)
- 26 Budapest Főváros Levéltára VI. kerületi házassági bejegyzés: XV.20.1, 601-es tekercs. (1914. október 6; 1918. július 9.)
- 27 Budapest Fővárosi Levéltára. IV. kerület anyakönyve 453/1919. folyószám (1919. november 4.)
- 28 Rohonyi, Charles: Rohonyi Charles levele (1975) Verebélyi Kincsdhöz, *Thalassa*, 1992, 5(2), 131–134.
- 29 Krohn, Kaarle: Zweiter Bericht über die Tätigkeit des folkloristischen Forscherbundes, FF”, *Folklore Fellows’ Communication*, 191, No. 7.
- 30 A Magyar Néprajzi Társaság Tagjegyzéke az 1912. év végén: *Ethnographia*, 1912, XIII. 374–388.
- 31 Universitätsarchiv (1917), Jellineks Schüler-Aktenzeichen: 261 & 262, Róheim’s Schüler-Aktenzeichen: 347, Universitätsarchiv, Leipzig.
- 32 Cs. Jóna Aranka: *A föld problémája*. Szeged, Ablaka, 1935.
- 33 Weule, Karl: *Kulturelemente der Menschheit. Anfänge und Urformen menschlicher Kultur*. Stuttgart, Frankh, 1910.
- 34 Mészáros Gyula: *Couvas népköltési gyűjtemény II*, Budapest, MTA, 1912.
- 35 *Egri Népújság*, 1920. június 25. 144. szám.
- 36 A m. kir. minisztérium 10.800/1944. M. E. számú rendelete a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1944. április 30.
- 37 Jellinek Morton: *A sarú eredete*. Budapest, Dick Manó, 1917.
- 38 Róheim, Géza: *Psychoanalysis and anthropology*. New York, International University Press, 1950.
- 39 Falzeder Ernst, Brabant Eva, Giampieri-Deutsch Patrizia: *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi. Volume 2, 1914–1919*. Cambridge (MA) – London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1996.
- 40 Mészáros Judit: „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2008.
- 41 Róheim Géza: Az V. Nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusról. *Ethnographia*, 1918, XXIX, 5–6, 316–317.
- 42 Budapest Főváros Levéltára, V. kerületi halotti bejegyzés: XV.20.1 A 561-es tekercs, 86/513 (1918. október 9.)
- 43 Freud, Sigmund: *Totem és tabu. A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről*. Budapest, Dick Manó, 1918.
- 44 Krúdy Gyula: *Magyar Tükör – Publicisztikai írások 1894–1919*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.
- 45 Robinson, Paul: *The Sexual Radicals*. London, Paladin, 1969.
- 46 Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung 1910 – 1941 Elérhető: http://www.luzifer-amor.de/fileadmin/bilder/Downloads/korrespondenzblatt_1910-1941.pdf (Letöltve: 2017. augusztus 26.)
- 47 Hadas Miklós: Hadas Miklós beszélgetése Dr. Székács Istvánnal. *Replika*, 1995, 19/20. 11–43.
- 48 Tverdota György: József Attila nyelvésztétikájának forrásai. *Irodalomtörténeti közlemények* 1986, XC(4), 373–392.
- 49 Vágó Márta: *József Attila*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1975.
- 50 Mészáros, Judit: *Ferenczi and Beyond*. London, Karnac, 2014.
- 51 Róheim Géza: Levelek és más dokumentumok. *Thalassa*, 1992, 5(2), 113–137.
- 52 Verebélyi Kincsd: *Róheim Géza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- 53 Roizen, Ron with a comment from Gabor Kelemen: On E.M. Jellinek’s Trail. Elérhető: <https://pointsadhsblog.wordpress.com/2013/04/25/on-e-m-jellineks-trail/> (Letöltve: 2017. augusztus 26.)
- 54 Campbell, Joseph: *Myth to Live By*. New York, Viking Penguin, 1972.
- 55 Erős Ferenc: „Mondd el nekik, hogy nem vagyunk mi vad kenguruk” Róheim aktualitása. *Imágó*, 2017, 6(1), 145–150.
- 56 Róheim, Géza: Alcoholic hallucinations. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 1944, 5. 450–482.
- 57 Ward Hajnal, Judit: E. M. Jellinek: the Hungarian connection, *Salis Journal*, 2014, 42–54.
- 58 Hárs György Péter: A „vörös Róheim”, *Thalassa*, 2009, 20(4), 45–74.
- 59 Campbell, Joseph: *An Open Life*. New York, Larson, 1989.

